

Derleyenler
ÇİĞDEM BOZ - KAAAN ÖĞÜT - AHMET DENİZ BOZKURT
İktisat ve Diğer Bilimler

İletişim Yayınları 2504 • Araştırma-İnceleme Dizisi 412

ISBN-13: 978-975-05-2222-2

© 2017 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2017, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Deniz Karagül

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Melis Ofas

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3

Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyenler
ÇİĞDEM BOZ - KAAN ÖĞÜT
AHMET DENİZ BOZKURT

İktisat ve Diğer Bilimler

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	9
SPINOZA VE EKONOMİ POLİTİĞİN KEŞFİ	
METİN SARFATI.....	15
Spinoza ve yer üzerinden kutsalsızlaştırılması.....	18
İsteğin erdemi.....	23
Arzunun erdemsizliği veya yıkıcılığı.....	26
Ekonomi politik keşfedilirken.....	32
Sonuç.....	39
KUANTUM TEORİSİ - MATEMATİKSEL FORMALİZM VE GENEL DENGE İKTİSADI	
KAAN ÖGÜT.....	43
Giriş yerine: İktisadın aksiyomatik-formal bir disiplin haline gelmesi kaçınılmaz bir süreç miydi?.....	43
Hilbert Çağı ve matematiğin formel aksiyomatik bir yapı kazanması.....	49
Kuantum mekaniği ile fiziğin aksiyomatik-formel bir bilim haline gelmesi.....	58
Genel Denge Teorisi'nin ikinci evresi öncesinde iktisadın fizik ve matematik ile etkileşimleri.....	68
Genel Denge Teorisi'nin ikinci evresi ile iktisadın aksiyomatik-formel bir bilim haline gelmesi.....	76
Sonuç yerine.....	84

ESKİ FİZİK - ESKİ İKTİSAT VE YENİ FİZİK - YENİ İKTİSAT

ERCAN EREN - HALE KIRER	95
Giriş	95
Eski fizik - eski iktisat	96
Yeni fizik - yeni iktisat	105
Kompleksite iktisadi	108
<i>Ekonofizik</i>	115
<i>Kaos</i>	118
Evrimci iktisat	120
Sonuç	125

YENİ İKTİSAT SOSYOLOJİSİ TARTIŞMALARINI BAĞLAMINDA SCHUMPETER ÜZERİNE YENİDEN DÜŞÜNMEK

GÜLENAY BAŞ DİNAR	131
Giriş	131
Yeni iktisat sosyolojisi yaklaşımının esasları	136
Schumpeter'in iktisadi sosyolojisi ve yöntem anlayışı	142
<i>Statik analiz ve dinamik analiz ayrımı</i>	145
<i>Schumpeter'in analizinde evrim düşüncesi</i>	147
<i>Toplumsal sınıf analizinin gerekliliği</i>	149
Sonuç	152

İKTİSAT VE ANTROPOLOJİDE SOSYAL SELEKSİYON: LAPOUGE, BAUDIN VE HAYEK ÜZERİNDEN GÜNÜMÜZE KISA BİR BAKIŞ

BURAK GÜRBÜZ	157
Giriş	157
G. Vacher de Lapouge'da sosyal seleksiyon	161
<i>19. yüzyılda doğal seleksiyonun doğru işlemlerini bozan araçlar</i>	163
<i>Seleksiyonu doğru çalıştıracak kurumlar</i>	165
Louis Baudin'de elitizm ve sıradan insan (<i>homme de masse</i>)	167
Liberallerin sıradan insan örnekleri	169
Hayek'in sosyal düzeni ve günümüzde post-faydacılık	173
Sonuç: Sosyal antropolojiden davranışsal iktisada	179

**İKTİSAT VE EDEBİYATIN DİSİPLİNERARASI İLETİŞİMİ:
STEPHEN KING'İN *RUHLAR DÜKKÂNI*
ROMANINDA TÜKETİM**

ÇINLA AKDERE - ÖZGE METE	185
Tüketim fikri	189
Disiplinlerin birbirleriyle teması	196
<i>Çokdisiplinlilik</i>	201
<i>Disiplinlerötesilik</i>	201
<i>Disiplinlerarasılık</i>	202
Alışverişin amacı	206
Sahip olma dürtüsü	218
Sonuç niyetine	225

**İKTİSADI DÜŞÜNCE TARİHİ KAYNAĞI OLARAK EDEBİYAT:
GEÇ OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN ÜÇ ÖRNEK**

DENİZ T. KILINÇOĞLU	231
Giriş	231
İktisat, tarih ve edebiyat	233
İktisadi düşünce tarihi kaynağı olarak Osmanlı romanı	235
Sermaye yokluğunun çözümü: İşbirliği ve dayanışma	239
Zenginliğe giden tek yol: Emek	252
Bir Jön Türk ütopyası	259
Sonuç	263
YAZARLAR VE DERLEYENLER	267

SUNUŞ

Iktisat ve Diğer Bilimler başlığı, zımni olarak iktisadın da bir bilim olduğu iddiasını taşıır bir bakıma. İktisadın saf (*pure*) bir bilim olup olmadığı yönündeki tartışmalar halen devam ediyor olsa da, sosyal bilimler içinde benzersiz bir konuma sahip olan iktisadın, bu konumunu doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasında bir yerlerde durmasına, başka bir deyişle bir çeşit arafta olmasına borçlu olduğu ileri sürülebilir. Bir tarafta matematik ve fizik, öte taraftan siyaset, tarih, sosyoloji, hukuk, psikoloji, edebiyat ve antropolojiyi alet kutusunda taşıyan iktisat, kesinlik hedefi doğrultusunda ölçme ve öngörü yapmayı önemseyen hâkim anlayış ile insanı ve yaşadığı toplumu anlamak gereğini vurgulayan heteredoks yaklaşımlar arasında gelişmektedir.

Araştırma nesnesi insan davranışları ve toplum olan bir disiplinin diğer bilimlerle etkileşimi de kaçınılmaz olacaktır elbette. Ancak iktisadın doğa bilimleri ve sosyal bilimlerle olan etkileşimi farklı doğrultularda gerçekleşmiştir. Başka bir ifade ile iktisat, sosyal bilimleri etkileyen ama doğa bilimlerinden etkilenen bir konumda olmuştur. Kraliçe unvanını belki de diğer sosyal bilimler üzerinde kurduğu egemenlikten alan iktisadın, doğa bilimlerinin pasif bir seyircisi hatta hayranı ve taklit-

çisi olması çoğu zaman disipline yöneltilen eleştirilerin başında gelmektedir.

Genelde sosyal bilimlerin özelde ise iktisadın tarihsel gelişimine bakıldığında bu çelişki rahatlıkla anlaşılabilir. Fransız Devrimi'yle gündeme gelen sosyal dönüşüm olgusunu örgütlemek ve rasyonelleştirmek, değişime yön veren kuralları anlamak için yeni bilgi kategorilerine ihtiyaç duyulmuş, bunların da olabildiğince kesin (pozitif) olması gerektiğine duyulan inançla 19. yüzyılda modern sosyal bilimin temelleri atılırken Newton fiziği model olarak alınmıştır. Bilimin her zaman her yerde doğru olanı, doğanın evrensel yasalarını aramak şeklinde tanımlanması; modern devletin kararlarını dayandırabileceği daha kesin bilgiye duyduğu gereksinim ve anarşik hareketlerin teknokratik denetimi açısından determinist yasalar daha yararlı görüldüğünden bilim (fizik) her yerde en tepeye yerleştirilmiş ve sosyal bilimler de bu bağlamda *nomotetik* yaklaşımı benimsemiştir. Her olayı kendi tekliği içinde açıklamak yerine yasalar koyma özelliği içeren nomotetik yaklaşımı, sosyal bilimler içinde en hızlı ve en fazla benimseyen bir disiplin olarak iktisat, 18. yüzyıldaki popüler ismi olan “ekonomi politik”i üstünden atıp, 19. yüzyılda daha bilimsel olmak adına “ekonomi” ismini benimsemiştir. “Politik” terimini atmakla, iktisat, iktisadi davranışın mekândan ve içinde yaşanılan toplumdan bağışık, evrensel yasalarını bulmayı hedeflemiştir.¹

İktisadın “bilimsel” olma adına tarih, felsefe, siyaset, sosyoloji gibi disiplinlerden kendini soyutlaması dar bir çerçeve içine sıkışması sonucunu doğurmuştur. Böylesi bir soyutlamanın kaçınılmaz bir sonucu ise, insanın iktisadi analizden soyutlanmasını beraberinde getirmiştir. İnsanın gerek birey, gerekse de toplumsal bir varlık olarak iktisadi analize dahil edilmesinin yollarından biri de, iktisadın bağlarını kopardığı diğer alanlarla yeniden ilişkiye girmesi ve iktisadın diğer bilim dallarıyla olan ilişkisini sağlıklı bir biçimde yeniden oluşturmasıdır.

Bu amaçla İktisadi Düşünce Girişimi Platformu'nun 2015

1 Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın, Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor*, Metis Yayınları, 2003.

yılında Gaziantep Üniversitesi'nde gerçekleştirdiği "İktisat ve Diğer Bilimler" isimli çalıştayında sunulan bildirilerden oluşan bu kitap, iktisadın diğer bilimlerle olan ilişkisi ve etkileşimi üzerine oldukça derin analizler sunmaktadır. Kitabın amacı, yukarıda anlatılan sürecin ve yaşanan gelişmelerin ışığında iktisadın diğer bilim alanlarıyla ilişkisini sağlıklı bir biçimde kurmak, çoğulcu bir ortamda tartışmaya açmak yönünde bir girişim oluşturmaktır. Kitapta yer alan makaleler, kuşkusuz iktisadın diğer bilimlerle ilişkisine köklü bir yaklaşım getirmemekte, her kesimden okura seslenerek mütevazı bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

18. yüzyılda doğa bilimleri ile felsefe arasında henüz bir ayırım yapılmazken 19. yüzyılda Comte'un "boşanma" olarak tarif ettiği, bilimle felsefe arasındaki ayrılık gerçekleşmiş, bilimin (doğa bilimlerinin) üstünlüğü tescil edilmiştir. Bu doğrultuda felsefe ile yollarını ayıran iktisadın da salt görünen ve ölçülebilir olgular üzerinde yoğunlaşması disiplini çok önemli felsefi köklerinden mahrum bırakmıştır. "Spinoza ve Ekonomi Politigin Keşfi" başlıklı yazısında Metin Sarfati, iktisat ve felsefe ilişkisini ele alıyor. Hobbes, Descartes ama özellikle Spinoza ile birlikte felsefenin, *kutsalsız* kalmış bir dünya üzerinde nasıl ve hangi amaçla var olunacağını cevabını bulmaya soyunduğunu ileri süren Sarfati, felsefe ve bilimin insan mutluluğunu sağlamaya çalışırken en büyük dayanaklarının akıl (rasyo) olduğunu söylüyor. Yazı, bir yandan insan aklının, kutsal iktidarın sağlayamadığı bolluk ve zenginlik vaatlerini yerine getirebileceği iddiasını tartışmaya açarken bir yandan da mutluluğun zamanla tek bir motife indirgenmesi sürecini ele alıyor.

"Kuantum Teorisi, Matematiksel Formalizm ve Genel Denge İktisadı" başlıklı makalesinde Kaan Ögüt, iktisadın, bilimleşme sürecinde, fiziğe benzeme çabasıyla matematiği kullanarak aksiyomatik, formel bir disiplin haline dönüşümünün hikâyesini farklı bir açıdan ele alıyor ve 20. yüzyılın ilk yarısında aksiyomatikleşme ve özellikle de formelleşme sürecinin önce matematiğin kendi içinde yaşandığını ardından da bu yönütemin yine matematikçiler ve fizikçiler tarafından kuantum te-

orisi başta olmak üzere fiziğe uygulandığını ve dönemin matematik ve fizikteki gelişmelerini takip eden iktisatçıların da bu sürece kayıtsız kalamadıklarını yani bir anlamda iktisadın büründüğü bu yapının aslında iktisatçıların tercihlerinden çok iktisadın benzemeye çalıştığı fiziğin de benzer bir dönüşümü yaşamış olması ile ilgili ve bir anlamda kaçınılması zor bir son olduğunu iddia ediyor. Ögüt, Smith'in merkezi olmayan bireysel kararların görünmeyen bir el aracılığıyla dengeye ulaşılacağı yolundaki iddiasını Newton mekaniğine dayandırmakla birlikte bu dengenin nasıl sağlanacağını açıklayan bir mekanizmayı ortaya koymadığını, Walras'ın da genel ekonomik denge teorisinin ilk matematiksel formülasyonunu sunarak bu boşluğu doldurma yolunda bir adım attığını ancak dönemin matematiği böyle bir dengenin varlığının ispatını vermekte yetersiz kaldığı için Wald ve sonra da Debreu'nun, kendi dönemlerinde fizikte de kullanımı yaygınlaşan küme teorisi ve topolojiyi kullanarak söz konusu ispatı yaptıklarını ancak bunun bir anlamda iktisadın daha tutarlı ama daha az açıklama gücüne sahip bir disiplin haline getirdiğini ileri sürüyor ve günümüzde gelişen *kompleksite iktisadının*, alternatif bir matematik kullanımına da imkân verdiğine dikkat çekiyor.

İktisadın metodolojik bir disiplin haline gelme sürecinde Smith'den bu yana fizik bilimini takip ettiğini belirtmiştik. Ercan Eren ve Hale Kırer, "Eski Fizik - Eski İktisat ve Yeni Fizik - Yeni İktisat" başlıklı çalışmalarında bu ilişkiyi Newton Mekaniği ile temsil edilen basmakalıp bir benzetmenin çok ötesine taşıyıp genellikle yazında üzerinde çok durulmayan termodinamik ve istatistiksel fiziğin bu süreçteki rollerini ele alıyorlar ve bunlarla birlikte tersinmez zaman, olasılık, entropi ve evrim kavramlarının iktisatçıların ilgi alanına girmesi üzerinde duruyorlar. 19. yüzyılda bilim dünyasında genel kabul gören statik yaklaşım yerini zamanın rol oynadığı dinamik modellere bırakmış ve evrimci yaklaşım başta fizik, biyoloji ve sosyoloji olmak üzere bilim dünyasında benimsenmeye başlamıştır. Özelde canlıların genelde ise çevresi ile etkileşim içinde enerji alışverişi yapabilen açık sistemlerin evrimleşerek daha kompleks yapılar oluş-

turabilme yetenekleri kaçınılmaz olarak iktisatçıların da dünyaya bakışlarını etkilemiştir. Eren ve Kırer makalelerinde determinist bakış açısından uzaklaşan, denge dışı ve değişen modelleri analiz eden evrimci fiziği, *yeni fizik* olarak ve bunun iktisattaki yansımalarını da *yeni iktisat* olarak tanımlıyorlar. Makalede yeni iktisadın en önemli iki kolu olan *evrimci iktisat* ve *kompleksite iktisadı*, alt dalı olan *ekonofizik* ile birlikte ayrıntılı bir şekilde değerlendiriliyor ve bilgisayarlarla simülasyon yapma kapasiteleri artan iktisatçıların *yeni iktisat* çerçevesinde neoklasik iktisadın bıraktığı boşlukları doldurduğunu iddia ediyorlar.

Iktisat ve sosyoloji ilişkisini ve bu iki bilimin kesişmesinden ortaya çıkan Yeni İktisat Sosyolojisi yaklaşımının hem metodolojik hem de teorik altyapısını inceleyen Gülenay Baş Dinar, Kurumsal İktisat ve Schumpeter'in analizlerinden yararlanarak günümüzdeki iktisadi analizlerin sosyolojik temellerini açıklamaya çalışıyor. Bu yazı, hem iktisat sosyolojisinin evrim sürecini ele almakta hem de günümüzdeki iktisadi olayların daha iyi analiz edilmesinde iktisadın sosyolojiden yararlanması gerektiği yönünde önemli argümanlar sunmaktadır.

Toplumsal yaşamı düzenleyen birtakım kurallar, normlar ve kültürel unsurların tespit edilmesi, sadece iktisadın değil, tüm sosyal bilimlerin temel amacıdır. Bu bağlamda “İktisat ve Antropolojide Sosyal Seleksiyon: Lapogue, Baudin ve Hayek Üzerinden Günümüze Kısa Bir Bakış” başlıklı yazısında Burak Gürbüz, toplum düzeninin açıklanmasını, iktisat ve antropoloji ilişkisinden hareketle 19. ve 20. yüzyıllarda etkili olmuş düşünürlerden, Georges Vacher de Lapouge, Louis Baudin, ve Friedrich Augustus von Hayek'ten yararlanarak insan davranışındaki kültürel etkileri ortaya koymaya çalışmıştır. Gürbüz, bu çalışmasıyla günümüz sosyoekonomik temellerinin nasıl oluştuğunu, bunun çözümlenmesinde tarihsel ve kültürel antropolojiden de yararlanılabileceğini ileri sürmektedir.

Edebiyat ve iktisat ilişkisini ele alan “İktisat ve Edebiyatın Disiplinlerarası İletişimi: Stephen King'in *Ruhlar Dükkânı* Romanında Tüketim” başlıklı yazılarında Çinla Akdere ve Özgü Mete, bir edebi eserde yeralan iktisadi sorunsalın işlenişi-

nin izini sürmüştür. Stephen King'in *Ruhlar Dükkânı* adlı romanından hareketle kaleme alınan bu makalede tüketim olgusu analiz edilmiştir. King'in, tüketim toplumu yaratma yolunda önemli bir tarihsel durak olan Ronald Reagan dönemi Amerika'sına dair eleştirisi ilk kez yorumlanmıştır. Bu eleştiri aslında, insanın sahip olma dürtüsünün ekonomik değer yargısını belirlemedeki etkisini ortaya koymaktadır.

Kitapta, iktisat ve edebiyat ilişkisini ele alan bir diğer yazı da Deniz T. Kılınçoğlu tarafından kaleme alınan "İktisadi Düşünce Tarihi Kaynağı Olarak Edebiyat: Geç Osmanlı İmparatorluğu'ndan Üç Örnek" başlıklı yazıdır. Bu yazıda Kılınçoğlu, edebiyatın bir iktisadi eğitim aracı olarak kullanımının neredeyse modern iktisadın tarihi kadar eski olduğunu, 1860'lardan itibaren oluşan Osmanlı iktisat yazınının da Batı kaynaklı edebi formları kendi topraklarına taşıyarak bu formlarda eserler vermeye başladığını belirtiyor. Bu eserlerde görülen işbirliği ve işbölümü gibi iktisadi kavram ve temalar, girişimcilik, tasarruf ve yatırımın önemine dair vurgular, modern iktisadın edebiyat üzerindeki etkisini açıkça gösterdiğinden, geç 19. yüzyıl Osmanlı edebiyatının iktisadi düşünce tarihi için önemli ve henüz yeterince işlenmemiş bir kaynak olduğunu örnekleriyle göstermeyi amaçlayan bu yazıda, üç yazarın eserlerine odaklanılıyor: Ahmed Midhat Efendi'nin "Te'âvün ve Tenâsür" (1871-1872) adlı öyküsü (ve kısaca *Henüz 17 Yaşında* [1871] ve *Müşâhedat* [1891] romanları), Mehmed Tahir Bey'in *Netice-i Sa'y* (1893-94) adlı uzun öyküsü ve Hüseyin Cahid'in (Yalçın) "Hayat-ı Muhayyel" (1899) adlı ütöpik öyküsü.

SPINOZA VE EKONOMİ POLİTİĞİN KEŞFİ

METİN SARFATI

Birbirlerinin içinde büyüyecek üç olgu modern zamanları ve kaçınılmaz olarak bugünü belirleyecektir. Bunlar yeni zamanların temel dinamiklerinin en güçlülerinden kimilerini oluşturacaklardır: Tanrının göğe çekilmesiyle, yer üzerindeki dinsel varoluş biçimi sona erecektir (Sarfati, 2009:4). Skolastik dönemin süratle dayanaklarını kaybetmesi, yer üzerinin tahtının kutsalsızlaştırılması ile sonuçlanacaktır. İktidar artık “her şeye kadirden”, Tanrı’dan boşaltılacaktır. İnsan *rasyosunun* eşliğinde yer üzerinin yönetimine taliptir artık. İnsan merkezli (*anthropocentriste*) yeni bir dönem artık ufukta belirginleşmektedir. Yer üzerini yönetmeye talip olanın önce onu anlaması gerekecektir. Anlamak ve özgülleşmek birbirlerinin temel belirleyicileri olacaktır.

Rasyo (akıl), bu sürecin asli aktörü olacak, felsefe ile birlikte kutsalsızlaştırılmış yer üzerini yeni baştan anlamlandırma soyunacaktır. Önce antikiteyi örneklerken hemen ardından onunla da yollarını ayıracaktır. Modern zamanların başında felsefe artık salt anlamak amaçlı bir anlamak değil, elde edilen bilgi ile dönüştürücü olmak isteyecektir (Misrahi, 2003:6). Dönüştürme kesintisiz ve istisnasız tüm alanları kapsayacaktır. Fiziki dünya kadar insan toplumları ve bizzat insanın kendisi

bu sürecin hedefleridir artık. Tarihin dahi artık dönüştürülebi-
leceğine kuşku yoktur.

İktidar gücün kullanımı demektir ve insan rasyosuyla bu
göreve taliptir bundan böyle. Fakat burada temel amacı göz-
den kaçırmamak gerekecektir. Tüm bu çabalar insanın mutlu-
luğunu sağlamaya dönük olacaktır artık. Felsefe teolojiyi ika-
me ederek, kutsalsız kalmış bu dünya üzerinde nasıl ve hangi
amaçla var olunacağını yanıtını bulmaya soyunacaktır.

Hobbes (Hobbes, 2014), Descartes ama özellikle Spinoza
(Spinoza, 1978) ile birlikte bu süreç inşa edilecektir. Spino-
za'nın deyişi ile korku üreten ve böylece mutluluğa engel olan
dinsel dogmanın deşifre edilmesi işi felsefeye ait olacaktır. Kor-
ku, özgürlüğe de mutluluğa da engeldir çünkü.

16. ve 17. yüzyılda yeni dönemin inşa edicisi bu filozoflar
kuşkusuz öncelikle Epikür ve Lukretius'tan yola çıkacaklardır.
Hobbes için örneğin, dinin ve mucizelerin eleştirisi insan *iste-
ği* ile ilişkilidir; din insan *isteğini* tatmin edemez, insanı mutlu
edecek bir yapıya sahip değildir. Üstelik din, barıştan çok sava-
şa yol açan unsurları barındıracaktır.

Bilimin, yaşamı kolaylaştıran, insan tabiatını olgunlaştıran
metodolojisi vardır. Vahiy ve din mutluluk sağlayamaz. İnsan
bunalımı Tanrı'yı yaratacak, bu sonuncusu da aslında krizini
yoğunlaştıracaktır.

Spinoza için de din, geleceğin bilinmezliğinin korkusundan
beslenecektir. Kaçınılmaz olarak büyü ile ilişkili olacaktır din
bu durumda. Epikür gibi o da insan mutluluğunun iki korku-
nun aşılması ile mümkün olabileceğini ileri sürecektir: Önce
kutsalın gizemli ve büyü yüklü yanılsamaları, hemen ardından
da asıl mutluluğun ölümden sonraki yaşamda var olduğu fik-
ri aşılmalıdır. Yer üzeri yaşamının sahibi artık insansa ve onun
bilinci ve bilimi sadece bu tarafı kavramaya yeterli ise mutlu-
luk da bu tarafta aranacaktır. Yer üzerinde, temelde din yüzün-
den yabancılaşmış konuk durumuna düşürülmüş olanın, insa-
nın, artık bundan kurtulması gerekecektir. Bu dünya üzerinde-
ki varoluşun biçimi ve anlamı modern zamanların başında ar-
tık bellidir.